

РЭГІЯНАЛЬНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ НІЖЭЙШАЙ МІФАЛОГІІ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

Вышэйшая міфалогія ў беларусаў не паспела сфаміравацца, затое ніжэйшая – багатая, разнастайная, разгалінаваная. Яе аснову складаюць духі прыроды, яе пэўных локусаў, і духі культурнай прасторы. Уяўленні пра іх на тэрыторыі беларусаў тыпалагічна падобныя, але ў кожнай мясцовасці персанажы ніжэйшай міфалогіі надзяляюцца адметнымі рысамі, асабліва гэта тычыцца знашняга выгляду міфалагічных істот. З імі звязаны два віды фальклорнай прозы. Першы – наратыўныя аповеды аб нейкім выпадку, здарэнні з удзелам таго ці іншага персанажа і чалавека. У рускай фальклорыстыцы яны называюцца *былічкамі*, а ў беларускай апошнім часам даследчыкі схіляюцца да тэрміна *прымхліцы*, прапанаванага Н.Гілевічам. Другі від прозы – бессюжэтныя паведамленні-апісанні, змест якіх – партрэт персанажа ніжэйшай міфалогіі, месца яго пражывання, стаўленне да людзей, характар, станоўчыя і адмоўныя рысы, павер’і, звязаныя з функцыямі той ці інша дэманічнай істоты, правілы паводзінаў людзей у дачыненні да яе, звычайныя ахвяраванні, абярэгі, прыкметы і да т.п.

Нашы сучаснікі па-рознаму ставяцца да персанажаў ніжэйшай міфалогіі. Некаторыя абсалютна ў іх не вераць. Так, напрыклад, фальклорная памяць вельмі кансерватыўная. Вераць людзі ў іх існаванне або не вераць – не так ужо істотна. Фальклорная памяць яшчэ доўгі час будзе захоўваць інфармацыю, якая супярэчыць навуковаму светаразуменню, бо яна тычыцца *незвычайнага, таго, што бударажыць фантазію*. Патрэбнасць у цудоўным, што здзіўляе і ўражвае сваёй незвычайнасцю, – спадарожніца антагенезу і ўмовы доўгага жыцця ўяўленняў пра персанажаў ніжэйшай міфалогіі. У межах лакальна-рэгіянальнай традыцыі міфалагічная проза вызначаецца стракатасцю формы і зместу. Звернемся да канкрэтнага матэрыялу і пачнём з народнай характарыстыкі духа, найбольш блізкага да людзей – дамавіка.

Зінаіда Афанасьеўна Анісімава (1935 г. н.) з в. Сямёнаўка Буда-Кашалёўскага р-на выказалася так: «Это, знаешь, сказки, которые придумали себе люди и верят в это. Не бывает никаких русалок там, чортиков всяких». Чаму ж тады амаль на ўсёй Гомельшчыне да нашага часу можна запісаць звесткі пра міфалагічных істот?

Дамавік-дух, які жыве ў доме, «эта такі маленькі чалавечак, ён стары і пахожы на дзеда, у яго чорная барада, ростам малы, такі, як кукалка» [*5], «он бывает катом, бывает ціпа чорцікаў, а бывае і чалавекам» (запісана ад Галіны Васільеўны Філіпавай, 1941 г. н.). Нехта бачыў яго ў выглядзе шэрага ката, нехта казаў, што ён падобны на гаспадара ці гаспадыню дома. У в. Пракісель Рэчыцкага раёна дамавога апісвалі так: «Маленькі такі, лахматы. Смешны, калі вясёлы, можа і пашуціць». Паводле паведамленняў жыхароў г. Ветка, дамавік выглядае наступным чынам: «Ён бландзін, яму гадоў 25,

галава пастрыжана каротка, пабрыты, гладзенькі», «на ём была такая шалуха, как на рыбе і ўсё ў ево было квадратное», «што ён з'явіўся з гліны, а нехта, што дамавік пахож на памёрлых родственнікаў». [*3]. Гавораць, што калі чалавек добры, тады і дамавы такі ж самы, а калі злы, то дамавік таксама зла наробиць гаспадарам. М.І. Калеснікава ўпэўнена ў наступным: «О, ён жа не ўсем кажацца, не ўсем, гэта ж толькі можа шчасліўчыкі ўбачыць, а так не». [*4]. А каб дамавы не пужаў, «трэба зранку пасыпаць вуглы ў хаце макам і пабрызгаць свяшчонай вадой». У в. Хутар Светлагорскага раёна кажуць, што «трэба абязацельна на стале астаўляць скібачку хлеба, пасыпаную сахарам ці соллю. Нада ставіць варэнне, каб задобрыць яго. Ён любіць варэнне».

Інфармантка з Петрыкава паведаміла, што, на яе думку, дамавік – «стары дзед. Бываюць тыпа ангела. Если в хаце есть дамовой, всегда будет вестись хранитель ангела. Но бывает и злой домовой». [*2]. Свякроў ёй калісьці расказвала пра жанчыну, у якой быў дамавік у выглядзе змея. Яна яго забіла. І быццам бы ёй прысніўся сон, дзе ёй казалі: «Зачем убила кутового? Не будет тебе дворового!». Гэта значыць, што ў двары нічога не будзе весціся.

Як бачым, уяўленні жыхароў Гомельшчыны пра дамавіка даволі разнастайныя, што тлумачыцца іх шырокай геаграфіяй і лакальна-рэгіянальнымі асаблівасцямі.

Наступны міфалагічны персанаж – гаспадар лазні, лазнік, ці, як яго яшчэ называюць, баннік. Яго адносяць да злосных духаў. Звычайна ён знаходзіцца на печцы-каменцы ці на “палку”, хаваецца ў веніках. Лічылі, што ён мае выгляд старога дзеда з вялікай сівой барадой, які любіць мыцца і парыцца (в. Бабоўка Жлобінскага раёна). Асаблівых разыходжанняў у апісанні лазніка не выяўлена. Амаль усе інфарманты адзначылі, што забаранялася хадзіць у лазню ў трэці пар. Пры гэтым пужалі лазнікам, які быццам бы прывяжа да лаўкі і паб’е бярозавым венікам, пакуль скуру не здзярэ (менавіта бярозавым, а не іншым!).

У Петрыкаўскім раёне лічылі, што лазнік – гэта «банный дух, которого в старые времена первым испечённым хлебушком угощали, чтобы лёгкий пар был. Если в этой бане потом попаришься, то даст здоровье. От тепла пара, можно услышать его вздохи. В первую очередь надо задобрить ево: носить квас, не снимать нательный крест». Лазнік мае сілу не толькі даць здароўе, але і забраць яго. [*2]. Каб засцерагчыся ад шкоднага ўздзеяння лазніка, трэба не парушаць пэўных патрабаванняў, якія датычаць часу знаходжання ў лазні.

Адным з важнейшых прадстаўнікоў беларускай дэманалогіі лічыцца вадзянік. «Ён такі страшны, касматы, з барадой зялёнай. Цела ў яго ў слізі. Хвост ён імае, як у рыбы, і чушуёй пакрыты. А рукі, як у гуся лапы, штоб лучшэй плаваць. Увесь ён такі сіні, наверна ад холаду, і ў пупурышках»; «ён любіць жыць ля млыноў, пад шлюзамі» (в. Шырокае Буда-Кашалёўскага раёна); «вадзянікі – гэта мужчыны, якія ўтапіліся або іх утапілі сілком» (в. Перавалока Рэчыцкага раёна).

Лічылі, што вадзянік мог жыць і ў калодзежы. Бывала, што ён дапамагаў рыбакам, заганяў рыбу ў сеці, але і шкодзіў чалавеку, «тапіў людзей, асабліва

тых, хто заходзіў у ваду без крыжа, і тых, хто ўмешваўся, імкнучыся выратаваць тапельца». (в. Бялёў Жыткавіцкага раёна). Паводле ўяўленняў жыхароў Рэчыцкага раёна, «ён у вадзе жыве, камандуе русалкамі. Тоўсты, бальшы, з длінай барадой, валасамі, без адзежы. Еслі да пераплаўнай у ваду палезеш, утопіць, забалееш сільна. На мельніцах тожа жылі раней. Хазяіну там памагалі. Той ім смачнае насіў».

Па народных вераваннях, ён тапіў не толькі людзей, але і скаціну. Казалі, хто да яго прыйдзе, назад ужо не вернецца. Цікавыя звесткі былі запісаны ў в. Рэпішчы Чачэрскага раёна: «Як у прэзідэнта міністры, так у Бога прарокі. Бог распрадзяліў абязаннасці, каму за чым глядзець. Вось вадзяніку паручыў за вадой глядзець. Вадзянік аказаўся сільна жадным. Людзі ж раней піталіся рыбай. І вот калі яны бралі штосьці з мораў ці рэк, то вадзянік сільна за ета мсціў у десяти пакаленнях. За ета ён сільна наказваў: тапіў караблі, лодкі, людзей. За такая павядзенне вадзяніка Бог ад яго адказаўся. Вадзянік стаў прыслугай нячыстай сілы. Ён забіраў сабе дзевак, якіх насільнічалі, і якія самі тапіліся. Ета была яго дабыча. Вадзянік здзелаў етых дзевак напалавіну рыбай, напалавіну людзьмі» [*6].

Побач з вадзяніком жывуць русалкі. У мясцовых міфалагічных традыцыях «гэта прыгожыя дзяўчаты, якія ўтапіліся ці якіх патапіў вадзянік»; «русалкамі станавіліся незамужнія дзяўчаты», «дзеці, памёршыя нехрышчонамі». Вылучаецца асобная група павер'яў, згодна з якімі паходжанне русалак звязваецца з дзяўчатамі, якіх яшчэ ва ўлонні пракляла маці.

Інфармантка з Петрыкава распавядала, што «русалка жывёт в воде, как водяная фея. Бывает, что русалки топят, а бывает и спасают. Русалок боятся. Помогали русалки рыбакам: загоняли в сети рыбу. Было и поверье, связанное с русалкой: если русалка влюблялась в рыбака, то помогала ему, а затем утягивала на дно». Прааналізаваўшы запісы па раёнах, мы заўважылі, што вялікіх разыходжаньняў у апісанні русалкі няма. Большасць інфармантаў сцвярджала, што русалка – гэта «паўжанчына-паўрыба». Амаль усе адзначалі амбівалентнасць русалак, якія ўяўляліся і злымі і добрымі.

Вампір («вупыр») – міфалагічны персанаж, вядомы ў традыцыях усіх славянскіх народаў: гэта «нябожчык, які ўстае ноччу з магілы, ён шкодзіць людзям і жывёле, п'е іх кроў, наносіць шкоду гаспадарцы» [1, 33].

Паводле ўяўленняў жыхароў Гомельшчыны, вампір – «чалавек, якога закапалі ў землю жывым»; «мяртвец, каторага чорная кошка перапрыгне»; «нябожчык, які выходзіць ноччу з магілкі; ета прывід. Імі становяцца людзі, якія пры жыцці з нечысцю вадзіліся». «Вампіры ўстаюць ноччу з магіл і сасуць у людзей кроў, асобенна любяць яны дзецкую кроў, таго што яна дае ім сіл і яны маладзюць ад яе». (в. Рагінь Буда-Кашалёўскага раёна). Вераць, што людзі, якіх укусіў вампір, самі становяцца вампірамі. Вампіра можна вызначыць па чырвоных вачах і вялікіх зубах.

Лічылі, што ўсцерагчыся ад вампіраў дапамагае часнык, розныя крыжы. Жыхары Гомельшчыны засцерагаліся ад вампіраў рознымі шляхамі: пры дапамозе агню, вострых прадметаў, раслін-апатрапеяў, часныку,

спецыяльных заклінальных формул. Існуе ўяўленне, што «ў вампіраў вечная жызнь, но еслі ім в сердце вбіць асінавы кол, то они памрут». [*2].

Адзін з галоўных персанажаў ніжэйшай міфалогіі славянскіх народаў – ведзьма. Гэта рэальная жанчына (знаёмая, суседка, родзічка) з дэманічнымі якасцямі. Лад жыцця ведзьмы адрозніваецца ад звычайнага астатніх людзей.

На Петрыкаўшчыне зафіксаваны наступныя звесткі: «Ведзьма не ходзіць у царкву, баіцца крыста, ніколі сама не крэсціцца. Ведзьма – это тот самый дьявол. Если крещенный человек, то когда общается с ведзьмой, то чувствуешь тяжесть. В глазах может показаться казой, сабакай, змяёй». Кажуць, што быў такі выпадак: «Ездили на экскурсію ад царквы, ведзьма подошла к батюшку пакрэсціцца і ператварылася она в невідімага. Так она ушла і не відел ёй больше ніхто». Ведзьма звязана з д'яблам, яна робіць толькі зло.

Палеская ведзьма паўстае пераважна ў антрапаморфным выглядзе, але можа набываць і зааморфны воблік, ператварацца ў жывёл і птушак, паўставаць у выглядзе прадметаў. Жыхарка в. Пакалюбічы Гомельскага раёна ўдакладніла, што ведзьмы маглі ператварацца ў ката, казу, свінню, сабаку. Некаторыя жыхары Гомельшчыны лічылі, што ведзьма здольна станавіцца колам ці капой сена, варонай ці вужом, кабылай. Вядзьмарскія якасці ўласцівы як мужчыне, так і жанчыне, лічылі ў Хойніцкім раёне. «Ведзьма – это женщина, которая не имеет возраста. Благодаря своим колдовствам она может превращаться из старухи в молодую девицу. У неё длинные чёрные волосы и хвост, который она прячет под длинной юбкой». (Казачэнка Зінаіда Васільеўна, 1934 г. н., г. Гомель)

У в. Шырокае Буда-Кашалёўскага раёна ведзьму ўяўлялі наступным чынам: «Ведзьмай становіцца жаншына, каторая знаецца з нячыстай сілай. Яна ўрадзіць людзям і эта смысл яе жыці. Чула, што як толькі яна стане ведзьмай, у яе хвост адрастае і са ўрэменем становіцца, як у сабаці. Ведзьма спосабна прыўрашацца ў чорную кошку, сабаку ілі курыцу. Яна ў асноўном насылае порчу, балезні і дажа смерць». А яшчэ, жыхары Гомельшчыны лічылі, што ведзьма можа зрабіць так, што «даждзя долга не будзе ілі карова малако пацірае, а свіння расці не будзе, у куры яйц не будзе». (Буда-Кашалёўскі раён, Марозава Вольга Пятроўна, 1939 г. н).

Для засцярогі ад ведзьмы «в косяк двери нужно воткнуть нож ілі іглу, освещеную в святой водзе бацюшком» (г. Гомель). У в. Малевіцкая Рудня, што на Жлобіншчыне, лічылі, што ведзьмы і ўсякая нячыстая сіла баяцца грамнічных свечак. Іх вешалі ля ўвахода ў хлеў, каб ведзьмы не адбіралі малако ў кароў і каб коней не чапалі. У Рэчыцкім раёне верылі, што ведзьмы «баяцца купальнай травы, крапівы, дзядоўніка». У в. Шырокае адзначалася: «Штоб ведзьма не залезла ў хату ілі сарай, нада штоб у дварэ абязацельна сабак-первак быў». А вось у в. Сямёнаўка Рэчыцкага раёна ўвогуле існавала спецыяльная засцерагальная замова ад ведзьмы: *«Хрыстом хрышчуся, // Хрыстом воскрешаюся.// Крыў Бог зямлю бравою,// Дзерава карою,// Рыбку лускою.//Так пакрой, Госпадзі, мяне// Рызай святой.// Амін»*.

Як бачым, уяўленні жыхароў Гомельшчыны пра персанажаў ніжэйшай міфалогіі даволі аб'ёмныя і разнастайныя. Навуковую цікавасць уяўляе аналіз поглядаў людзей з розных куткоў Гомельшчыны: калі ў адных вёсках міфалагічная істота ўяўлялася ў антрапаморфным выглядзе, то ў іншых – у зааморфным. Адны лічылі дамавіка добрай істотай, другія – шкоднай. Разам з тым, нягледзечы на разыходжанні ў меркаваннях, заўважаюцца і крослакальныя сыходжанні ва ўяўленні жыхароў Гомельшчыны пра персанажаў ніжэйшай міфалогіі.

ЗАЎВАГІ

У артыкуле выкарыстаны матэрыялы фальклорнага архіва вучэбна-навуковай лабараторыі фальклора ГДУ імя Ф.Скарыны і ўласныя запісы аўтара, зробленыя ў г.п. Петрыкаў ад Ганны Мікалаеўны Закрэўскай, 1921 г. н.

СПІС ІНФАРМАНТАЎ

- *1. Анісімава Зінаіда Афанасьеўна, 1935 г.н., в. Сямёнаўка Буда-Кашалёўскага раёна.
- *2. Закрэўская Ганна Мікалаеўна, 1921 г. н., г.п. Петрыкаў Гомельскага раёна.
- *3. Іванова Тамара Мікалаеўна, 1922 г.н., в. Каромка Гомельскага раёна.
- *4. Калеснікава Марыя Іванаўна, 1932 г. н., в. Макрэц Брагінскага раёна.
- *5. Лебедзь Аляксандра Львоўна, 1935 г. н., в. Шырокае Буда-Кашалёўскага раёна.
- *6. Патапенка Ганна Пятроўна, 1932 г. н., в. Рэпішчы Чачэрскага раёна.

ЛІТАРАТУРА

1. Міфалогія беларусаў: вуч. дап. для студэнтаў філалагіч. спец. ВНУ / В. С. Новак. Гомель, 2005.